

*Д-р Најташа Габер и
Д-р Анеја Јовевска*

ИЗБОРНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - АКТУЕЛНИ ДИЛЕМИ

РЕЗИМЕ

Кај нас, стана правило за изборите да се говори само низ призмата на нерегуларноста на изборниот процес, а речиси воопшто не се отвори компетентна расправа за системските решенија во Законот за избори и нивно вреднување од аспект на ефектите кои ги имаат врз двете клучни цели кои треба да ги оствари еден изборен систем, а тоа се стабилна влада и репрезентативен парламент. Во целиот овој период вклучувањето на научната јавност е само реакција на дебатите меѓу партиите, а не на посериозни промислувања на квалификуваната експертска јавност која се занимава со оваа тема.

Во таа смисла овој труд се фокусира на актуелната дебата што се води за две нови предложени решенија

*D-r Natasha Gaber &
D-r Aneta Jovevska*

THE ELECTORAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA - ACTUAL DILEMMAS

ABSTRACT

In our society it has become a rule to talk about elections merely through the prism of the issue of irregularity of the election process, without hardly ever opening a competent discussion regarding the systematic decisions contained in the Law on Elections and their appraisal from the aspect of effects they make on the two key objectives which an electoral system is to accomplish, namely a stable government and a representative parliament. Throughout this entire period the inclusion of the scientific public seems to be solely a reaction to the debates among the parties, and not any more profound considerations by the qualified expert public which treats this issue.

In line with the aforementioned, this work focuses on the current debate

кои, по својот карактер, имаат импликации врз конечната дистрибуција на мандатите во парламентот, а со тоа и врз формирањето на владата и донесувањето на одлуките. Станува збор, од една страна, за можноста македонските иселеници (дијаспората) да се вклучи во изборниот процес, а од друга страна, се предлагат дополнителни мандати за партиите на помалите етнички заедници. Тоа се прашања кои беа силна провокација за и онака исполаризираната партиска сцена. Истовремено, во сите овие дебати, забележливо е избегнувањето на “вистинските” теми кои означуваат чекор напред во развојот на демократијата, кај нас. Имено, една од таквите теми е и преференцијалното гласање, како единствена реална опција за демократизација на македонскиот изборен систем, која за жал, не се покажа “интересна” за ниту една од политичките партии.

Клучни зборови: избори, изборни системи, преференцијално гласање, дијаспора, дополнителни мандати, политичко претставување, политички партии

on the two new proposed decisions which have implications on the final distribution of the terms of office in the parliament, and thus on the formation of the government and reaching of decisions. On one hand, this refers to the likelihood of including the Macedonian immigrants (the Diaspora) in the election process, whereas, on the other hand, it proposes additional terms of office for the parties of the minor ethnic communities. These are issues which have seriously provoked the already polarized party stage. Simultaneously, the avoidance of the ‘real’ topics which bring about the development of our democracy is evident in such debates. Namely, one of these topics is the preferential voting, as the unique real option for democratization of the Macedonian electoral system, which unfortunately did not prove ‘appealing’ for any political party.

Key words: elections, election systems, preferential voting, Diaspora, additional terms of office, political representation, political parties

1. ВОБЕД

Несомнено, политичката теорија ја нема ексклузивноста во дебатите поврзани за изборите, бидејќи овој феномен е подеднакво провокативен за поширок круг на субјекти. Ова не е случајно затоа што изборите (покрај референдумот) се единствениот облик кој им стои на располагање на граѓаните за директно учество во политичкиот живот. Иако изборите претпоставуваат натпревар врз прецизно дефинирани правила на игра, сепак, станува вообичаено по изборите да се отвора расправа и за промена на веќе востановените правила. Ваквата атмосфера, веќе подолго време, е практика и кај нас. Ова, меѓу другото, се должи на фактот што легитимитетот на власта не произлегува само од исходот на изборите, туку и од однесувањето на клучните политички сили во текот на изборите, односно од нивното почитување на законски утврдената процедура. Респектирањето на правилата на игра резултираат со легитимен парламент и легитимна политичка елита кои ја презентираат волјата на избирачите. Спротивното, повлекува дубиози кои обично се користат од страна на политичките субјекти во нивните дневни пресметки, што може, во одредени околности, да го загрози и функционирањето на политичкиот систем.

Секако изборните системи не се составени само од изборни правила, туку вклучваат и определена политичка култура, како амбиент во кој се остварува изборниот процес. Ова подразбира извесна загриженост за стабилноста и традицијата на сопствениот поредок, бидејќи сведувањето на изборите на чин “по секоја цена да се добие власт”, па дури и да се нерегуларни, влијае поразително за демократијата на една држава и политичката култура на нејзините граѓани. Затоа, изборите, како комплексен политички чин, се индикатор и катализатор на видот и степенот на политичката социјализација и политичката култура на субјектите во една средина. На вонинституционален план, тие се битни за создавање на поволна психолошка клима, за стабилност на политичката заедница и за идентификација на граѓаните со неа, а на институционално-политички план, резултатот од изборите, доколку тие се слободни и непосредни, е легитимно претставничко тело.

Каков ќе биде еден изборен систем, кои содржини и функции ќе ги има, пред се зависи од карактерот на политичкиот систем и неговите особености. Меѓутоа, изборниот систем не е пасивна, изведена политичка категорија која еднонасочно се исцрпува според потребите на определен политички систем, туку, тој врши и повратно влијание врз другите сегменти и институции на политичкиот систем, па дури тоа влијание во определени моменти може да е пресудно во трансформирањето на политиката и нејзините институции¹. Особено

¹ Овој став го потврдуват и искуствата од изборите во 1998 година и ефектите од тогаш избраниот мнозински изборен модел, но и ефектите на партиска претставеност во Собранието на РМ, која ќе беше поинаква во случај да се избере модел со 50% мнозински пратенички места и 50% пропорционално избрани места (наместо тогаш постојните 2/3

во услови кога политиката е нестабилна и кривка еден релативно несоодветно димензиониран изборен систем може да биде еден од факторите кој ја генерира кризата. Затоа, изборните правила треба да го поминат тестот на времето, за да може за изборниот систем да говориме како за стабилен елемент на еден демократски поредок. Во таа смисла, од посебна важност е континуираната примена на изборните правила, и тоа во неколку изборни циклуси, како еден од факторите кои влијаат врз обликувањето на политичката култура и изборното однесување на политичките актери, како и врз градењето стратегија за нивниот изборен настап.

Во секој случај, кај нас стана правило за изборите да се говори само низ призмата на нерегуларноста на изборниот процес, а речиси воопшто не се отвори компетентна расправа за системските решенија во Законот за избори и нивно вреднување од аспект на ефектите што ги имаат врз двете клучни цели кои треба да ги оствари еден изборен систем, а тоа се стабилна влада и репрезентативен парламент. А, и во колку се дебатира за ова прашање, најчесто тоа се сведува на меѓупартиска комуникација и калкулација, а не на некои посериозни расправи иницирани во научните кругови. За жал, во целиот овој период вклучувањето на научната јавност е само реакција на дебатите меѓу партиите, а не на посериозни промислувања на квалификуваната експертска јавност која се занимава со оваа тема². Сепак ова остава простор за конфузни и паушални толкувања на постојните решенија и креирање на предлози кои најчесто кореспондираат единствено со дневнопартиските интереси. Поради тоа, е нужно студиозно приобање кон евентуалните промени и изграден концепт, за тоа, како тие би функционираше во практиката, кои би биле политичките импликации на таквите измени (составот на владата, како ќе се донесуваат одлуките во собранieto, реализација на Бадентеровото мнозинство и сл.). Притоа, во валоризацијата на тие измени, особено важно е каде ќе биде позициониран обичниот граѓанин и неговата изборна волја. Ова посебно, за да се избегне сведувањето на избирачот на обичен верификатор на партиски поставените кадровски приоритети.

Следејќи ја хронологијата на изборните реформи во Република Македонија, во која главниот збор го имале релевантните политички партии, се забележува дека промените во изборното законодавство се одвивале од мнозинскиот изборен систем во два круга, преку комбинирањето на мнозинскиот

мнозински и 1/3 пропорционални листи), со што се доби партиски распоред на силите, кој практично го одреди текот на настаните подоцна.

2 Ова не значи дека од донесувањето на првиот Закон за избор на пратеници и одборници од 1990г. до денес не се направени промени, туку дека посериозните реформи во изборниот систем биле резултат на процените и потребите на политичките партии кои имаа клучна улога на македонската политичка сцена. Инаку, Министерството за правда, како надлежна институција која ги менаџира изборните реформи, формираше и работни групи (по правило составени од претставници на одделни политички партии и експерти, а од 2002г. и од претставници на ОБСЕ и МОСТ) во речиси сите изборни циклуси, што резултираше со донесување на неколку нови изборни закони (1998г., 2002г., 2006г.).

со елементи на пропорционалниот изборен систем, па во исклучиво пропорционален. Всушност, наспроти досегашната практика во фокусот да се ставаат интересите на политичките партии, најмногу би требало да се размислува за суштината на демократското претставување, и акцентот да се става на избирачот и неговата волја. Токму овој аспект е во фокусот на овој труд.

Демократското претставување е особено важно, бидејќи ако се гледаат постојните општествени расцепи (различни линии на поларизацион-религиски, јазични, етички итн.) кои постојат во Република Македонија и нивното политичко изразување и позиционирање преку политичките партии, повеќе од јасно е дека тие, како експоненти на тие општествени разлики, настојуваат да остварат политичка артикулација и претставување во Собранието. Неспорно е дека тоа е единствено можно преку пропорционалниот изборен модел, но кој може да се корегира или адаптира на демократските потреби на избирачот. Впрочем, во услови на т.н. длабоки расцепи мнозинските избори фактички ги заоструваат центрифугалните односи и имаат дезинтеграциска сила (Nohlen, D. 90: 198). Очигледно во дизајнирањето на изборните решенија законодавецот не може да го пренебрегне фактот “субкултурен плурализам” како белег на македонската држава (Goati, V. 1991: 55). Затоа, кај нас, било кое друго решение освен пропорционалниот модел би било несоодветно и би имплицирало ефекти кои нема да ги амортизираат конфликтите, туку напротив, можно е да ги интензивираат.

2. АКТУЕЛНА ДЕБАТА ЗА ИЗБОРНИ РЕФОРМИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Следејќи го трендот на измените во изборното законодавство кај нас, се забележува дека ниту овој изборен циклус не го одминаа партиските дебати за реформа на изборниот процес. Имено, во овој момент освен извесните помали интервенции за промена на некои одредби на постојниот Изборен законик (во делот на финансирањето на политичките партии, заштитата на избирачкото право и вклучувањето на ДИК во водењето на Избирачкиот список), кои се во тек, се отвори расправа и за две нови решенија кои, по својот карактер, имаат импликации врз конечната дистрибуција на мандатите во парламентот, а со тоа и врз формирањето на владата и донесувањето на одлуките. Станува збор, од една страна, за можноста македонските иселеници (дијаспората) да се вклучи во изборниот процес, а од друга страна, се предлагат дополнителни мандати за партиите на помалите етнички зедници. Тоа се прашања кои беа силна провокација за и онака исполаризираната партиска сцена.

Истовремено, во сите овие дебати, забележливо е избегнувањето на “вистинските” теми кои означуваат чекор напред во развојот на демократијата, кај нас. Имено, една од таквите теми е и преференцијалното гласање, како единствена реална опција за демократизација на македонскиот изборен систем, која за жал не се покажа “интересна” за ниту една од политичките

партии. Логично, се поставува прашањето: На што се должи нивната индиферентност? Дали тоа значи дека немаат сознание за една таква можност или, пак, не им одговара ваквото решение, знаејќи што тоа имплицира (првенствено за внатрешната демократија, но и „презентирањето“ на кадровските решенија на тест пред јавноста) и во каква позиција ги става партиските членови, наспроти дистрибуцијата на моќта во рамките на партијата. Најверојатно, тоа е и вистинската причина за постоењето премолчен консензус, меѓу сите партии, оваа тема да не се отвора и за една таква можност да не се говори во јавноста.

2.1. Дополнителни места за партиите на помалите заедници

Можноста на граѓаните да влијаат врз процесот на политичкото одлучување секогаш била клучен елемент во валоризацијата на еден поредок како демократски. Ова прашање секако добива нова конотација денеска кога поимањето на демократијата не може да се толкува низ призмата на „волјата на народот“. Настојувањето да се идентификува и имплементира “општата волја” е пред се само теоретско прашање поврзано со одреден политички концепт, па оттука нејзиното поимање и операционализирање зависи од тоа дали во фокусот на политичката заедница е народот како хомогена група-колективитет или индивидуата како автономна единка свесна за својот политички субјективитет. Всушност, тука ја лоцираме и суштинската разлика во начинот на кој единките можат да го операционализираат сопствениот политички субјективитет. Во таа смисла, историјата на политичката мисла упатува на заклучокот, дека не постои формула со која може да се идентификува волјата на народот, туку дека листата на можните толкувања е отворена и во голем степен детерминирана од начинот на кој се дистрибуира моќта во една заедница. Она што е општоприфатен стандард на демократијата денес е, дека секоја одлука донесена од мнозинството ќе биде демократска само во колку е почитувана и од малцинските групи или заедници, или пак ако таа е резултат на поширок консензус. Разликите се јавуваат во начинот на кој се обезбедуваат претпоставки за да се задоволи оваа заложба. Впрочем, од ова може да се изведе дистинкцијата меѓу еднаквост во пристапот и еднаквост во можностите, при што второто е стожерниот елемент на дефинирањето на демократијата денес. (Hoffman, J.; Graham, P. 2006: 72- 73)

Очигледно образецот „победникот добива сè“ веќе не ги задоволува стандардите што ги наметнува современиот концепт на демократијата и функционирањето на модерната држава. Во овој контекст може да се актуелизира темата за дополнителните места за партиите на помалите етнички заедници во парламентот на Република Македонија, како начин да се редизајнира парадигмата на неговото komponирање.

Анализирајќи го изборното однесување на избирачите во Република Македонија, се забележува дека интересот на одделна етничка заедница е до-

минантната оска на интеграција на интересите во политичката сфера, односно сè уште има одлучувачко влијание во обликувањето на политичките ставови на граѓаните. Аналогно, евидентна е високата поларизација меѓу партиите на линијата на етничката поделеност. Така, бројните анкети, а и изборните резултати од првите избори во 1990 година до денес, овозможуваат да се забележат определени шаблони на партиска преференција карактеристична за определени делови од изборното тело. Имено, со оглед на етничката припадност, а со неа се совпаѓа и верската, евидентно е дека групата анкетирани Албанци од муслиманска вероисповед, во најголемиот број случаи ги преферираат партиите на својата етничка група. Притоа, и во рамките на сопствениот политички блок се забележуваат значителни промени, ако ги споредиме изборите меѓу различни изборни циклуси. Наспроти ова другите помали етнички групи тендираат да гласаат не само партии кои припаѓаат на нивната етничка или верска група, туку покажуваат преференција и кон политичките партии со изразена граѓанска ориентација.

Токму сите овие аспекти се особено важни во моделирањето на одреден изборен систем. Имено, „изборните инженери“ при „дизајнирањето“ на посоставени форми на демократија, кои би ги рефлектирале постојните поделби и карактеристики на одредено општество, неопходно е внимателно да ги комбинираат изборните димензии, кои им стојат на располагање. Само на тој начин е возможно да се моделираат адекватни облици на претставување и влијание на постојните расцепи. Ваквиот пристап го насочува општеството да ги развие следниве четири клучни капацитети (Tronconi, F. 2006):

1. институционално да ги апсорбира и да ги разрешува конфликтите на мирен начин;
2. да поттикнува соработка низ политичките партиски линии;
3. да развива инклузивна агенда за заедничка акција;
4. за стимулирање на граѓанската партиципација, како коректор на политиката што ја спроведуваат носителите на власта.

Всушност, станува збор за препорачливи процеси на донесување на одлуки и системско функционирање во хетерогените општества, со цел во донесувањето на одлуките да се обезбеди поширок консензус³. Во тој контекст, со обезбедување статус на легислативни партии, на помалите заедници, им се овозможува да бидат активни и одлучувачки учесници во процесот на преговарање и размена на мислења како единствен прифатен образец на политичко дејствување. Појдовна претпоставка е дека институционалните решенија кои поттикнуваат консензуални, а не мнозински обрасци на релации меѓу елитите, корелираат со мирно решавање на конфликтите. Важно е што на согласноста се гледа како на стратегија на управување со конфликтот со помош на соработка и договор меѓу заинтересираните страни.

3 Веќе постојат бројни документи кои се прифатени на ниво на ЕУ како и искуства во други држави кои се обидуваат да ги интензивираат процесите на граѓанска партиципација при донесувањето на одлуки и политики

Секако, интересно за расправа е дали сите расцепи во една заедница имаат еднаква тежина и дали нивото на политичката култура, односно дискрепанцијата во нивото на културата на сегментите, ја доведуваат во прашање нивната соработка. Ова укажување е особено актуелно за Република Македонија, со оглед на карактерот и природата на расцепите меѓу нејзини одделни сегменти.

Принципелно гледано, со оглед на тоа дека македонското општество се определува себеси како мултиетничко, а не бинационално, потребата постојните помали етнички заедници, без разлика на нивната бројност, да остварат свое претставување во законодавниот дом, изгледа сосем логична и природна. Овде мора да се напомене, дека можност за ваквото претставување постои и сега, но главно преку широките предизборни коалиции со партии кои имаат помасовна поддршка кај избирачите, и кои често кореспондираат и со идеолошката преференција на гласачите кои припаѓаат на помалите етнички заедници, па затоа, кај дел од нив “кумулативно” се задоволува нивната изборна преференција.

Сепак, веќе се говори за обезбедување на загарантирани пратенички места за секоја заедница посебно. Поради фактот дека постојат одредени искуства во земјите во регионот, упатно е да се размисли за една ваква можност и кај нас, но потребна е внимателност, бидејќи ова прашање провоцира бројни дилеми и размислувања. Несомнено, проблемот не е поврзан само со неговата нормативна димензија, односно не се сведува само на гарантирање на правото на политичко здружување на помалите етнички заедници, туку има пошироки импликации и претпоставува свест за интересот на заедницата и нејзиното функционирање. Поточно, една од резервите кон една ваква можност е тоа што малцинските партии, во одредена констелација на партиски прегрупирања, можат да ја предимензионираат сопствената политичка позиција и со ултиматуми, во процесот на одлучување, да наметнуваат задоволување на некои нивни нереални барања. Дури, не е исклучена и нивната пресудна улога во одредени ситуации кога е ставено на тест парламентарното мнозинство⁴. Од друга страна, и овие партии, се судираат со проблемот на демократизацијата во сопствените партиски редови. Всушност, компаративното искуство покажува дека токму тоа е слабата страна на малите партии, кои ги претставуваат помалите заедници во едно општество.

Во секој случај она што ова прашање го актуелизира во овој момент е фактот што станува збор за партии на оние малцински заедници, кои, во колку настапуваат самостојно на изборите, не можат да обезбедат влез во Парламентот. Ова не значи дека можноста за самостоен настап им е ограничена, туку

4 Впрочем и оваа иницијатива ја актуелизира Владата на Никола Груевски, кога во практикувањето на политиката, политичкиот дијалог навлезе во криза, па, за да се избегне блокирањето на процесот на одлучување, се отвори прашањето на компонирањето на Комитетот на заедниците и принципот на Бандитер во одлучувањето, но не од принципиелни, туку од прагматични побуди.

дека било каков избран модел не би одел во прилог на нивно соодветно претставување. Имено, фактот дека овие заедници се територијално дисперзирани во сите региони (што им оневозможува да заработат мандат со самостоен настап), е доволна причина да се размислува како да се избегне нивната трајна миноризација, односно малцинска позиција. Горенаведените укажувања, секако, би требало да се земат предвид при дизајнирањето на евентуални законски решенија. При тоа, упатно е да се посвети внимание и на следново:

- На релацијата изборно однесување- етничка припадност, не мора да се гледа како на единствен образец на изборно одлучување, односно дискутабилно е тврдењето дека само претставникот на заедницата го има ексклузивното право да ги претставува интересите на сопстваната етничка група. Токму во ова е суштината на дилемата, дали Република Македонија ќе прераснува во граѓанско општество или ќе остане “заробена” во постојните етнички колективитети.
- Дали и колку решението однапред фиксно да се резервираат определени пратенички места за секоја од овие помали етнички заедници, е среќно избрано, без притоа да се води сметка колкава ќе биде реалната гласовна поддршка за овие места, т.е. на кој начин да се одмери квотата за секоја заедница и за секое пратеничко место. Само на таков начин партиите ќе бидат ставени во услови на конкуренција, во кои ќе треба да се избораат за својата изборна поддршка.
- Исто така, треба да се вклучи и механизмот на “минусирање” на овие загарантирани места (било дел или пак сите) во колку претставници од соодветната етничка заедница успеат да добијат пратеничко место во рамките на 120-те пратенички места (било партијата на конкретната етничка заедница да е во коалиција со некоја друга политичка партија или пак како кандидат на друга партија, но со соодветната етничка припадност).
- Како што спомнавме веќе во генерален контекст, но и во контекстот на истакнување на партиските листи на овие партии, треба сериозно да се размисли за воведување на преференцијалното гласање како реална опција за изразување на приврзаноста кон својот етникум, но во рамките на една т.н. поширока граѓанска листа.
- Останува отворено прашањето, како да се сумираат гласовите на овие етнички заедници (дали на национално или на ниво на изборни единици, со едно избирачко ливче или две, како ќе се води евиденцијата во избирачкиот список и сл.).

Компаративниот преглед на одредени искуства е интересен показател за начините на кои ова прашање е решено во некои, за нас, референтни држави (види табела бр.1), како и за можните ефекти од една ваква солуција. (Bieber, F. 2003)

Табела бр.1

ДРЖАВА	ИЗБОРЕН СИСТЕМ	БРОЈ НА ДОМОВИ	РЕЗЕРВИРАНИ МЕСТА	ПРАГ
БиХ (2002)	ПР	2	15 (по 5 за Срби, Бошњаци, Хрвати)	3%
БиХ Федерација (2002)	ПР	2	Горен дом (98 места) резервирани минимум по 4 за Срби, Бошњаци и Хрвати; Долен дом (58 места), по 17 Срби, Бошњаци и Хрвати и 7 други	3%
Република Српска (2002)	ПР	2	Горен дом (83) резервирани места минимум Срби, Бошњаци и Хрвати; Долен дом (28 места) резервирани по 8 места за Срби, Бошњаци и Хрвати и 4 други	3%
Хрватска (2002)	ПР	1	Резервирани места (5-8)	5%
Косово (2001)	ПР	1	Резервирани места (10 Срби, 10 други)	
Македонија (2002)	ПР	1		
Црна Гора (2002)	ПР	1	Резервирани места (3 Албанци)	3%
Србија (2000)	ПР	1		5%

Очигледно, можни се различни решенија преку кои може да се операционализира една ваква заложба, но важно е да се согледаат и импликациите од нивната примена. Така, како индикативен случај, се издвојува искуството на Сојузна Република Германија. Имено, изборниот систем на Германија, на пример, го штити „пасивното„ избирачко право на данските малцински партии. Иако за германските политички партии е неопходно да остварат праг од 5% на национално ниво или 3 директни манадати, за да стекнат право за учество во дистрибуцијата на мандатите, данското малцинство, има право на свој претставник во Парламентот, без да го исполнува овој услов. Значи, нивното активно избирачко право не се разликува од нивните сограѓани-Германци, туку нивното пасивно право е дополнително заштитено со тоа што не се применува предвидениот законски праг. Ова право данското малцинство го искористило само во еден изборен циклус (1949г.). Поточно, гласот на данскиот пратеник во Парламентот бил пресуден во изборот на канцеларот Конрад Аденауер, кој добил само еден глас повеќе од својот противник. Поради „обвинувањата„ дека данскиот малцински пратеник бил клучен во арбитражањето на победникот, Данците одлучиле дека и покрај неспорната заложба нивните малцински права да бидат заштитени, сепак сметале дека немаат право како малцинство да му одредуваат на мнозинството кој да ја врши власта. Затоа, оваа етничка група практично се откажала од ова свое право. Слична ситуација е регистрирана и во Словенија во 1996г., кога италијанскиот и унгарскиот пратеник, со еден глас повеќе, ја обезбедиле победата на Јанез Дрновшек. (Gjenero, D. 2004: 6-10)

Од друга страна, изборните системи на Романија и Словенија, дополнително го штитат „активното» избирачко право. Така, на пример, на италијанското и на унгарското малцинство во Словенија, не им припаѓа само заштита на пасивното избирачко право, туку и секој припадник на тие малцинства располага и со дополнителен глас. Покрај редовното избирачко ливче, декларирани претставници на овие две малцинства може да добијат и дополнително (второ) ливче за избор на малцински пратеник. На овој начин, законодавецот сметал дека се избегнува опасноста од «притисок врз малцинствата да изберат» гетоизација (ако гласат само за листата на своите малцински кандидати) или асимилација (ако одлучат да избират само за кандидати на редовните листи). Хрватскиот изборен систем, слично како и Германскиот, го штити само пасивното избирачко право на припадниците на малцинствата кои живеат во Хрватска, односно избирачот нема право на два гласа, туку гласа само за партиски листи, со што тие се присилени на гетоизација или асимилација. Ова мислење се базира на фактот што гласачите кои се од не-хрватско етничко потекло се водат на посебни избирачки листи, поради што, тие лица кога пристапуваат кон гласање, треба на самото избирачко место да се изјаснат за кое од ливчињата ќе го дадат својот глас: дали за листата на малцинските кандидати или пак за «обичните» избирачки листи. Исто така, како недостаток се смета и однапред резервираниот фиксен број на места за овие партии, со што

практично потенцијалните гласачи се дестимулирани да гласаат за «сопствените» кандидати бидејќи тие ионака го имаат својот резервиран број на места. Наспроти тоа, овие гласачи повеќе се мотивирани да гласаат за другите листи на кандидати, со што ќе имаат поголем удел во тоа кој ќе владее во Хрватска во наредниот мандат.

Очигледно, споредбените искуства се особено важни во анализата и креирањето решенија преку кои би се операционализирила заложбата за гарантирано присуство на политичките партии на малцинските заедници во Република Македонија. Само на тој начин ќе се избегнат несаканите ефекти на одделни решенија кои, дури, може да бидат во спротивност со воспоставените стандарди на демократијата.

2.2. Гласање на дијаспората

Несомнено е правото на македонските државјани, без разлика дали живеат во Република Македонија или не, да партиципираат во националните или во претседателските избори. Уставот на РМ и Изборниот законик, генерално, го гарантира ова право, но досега не беа создадени услови, ниту пак подетално беше разработено како ова право ќе се остварува надвор од границите на Република Македонија. Според постојните законски решенија, оваа категорија граѓани, кои се експлицитно државјани на Република Македонија, во колку се затекнат на денот на изборите во Република Македонија можат да го остварат ова свое право, во местото каде што било нивното последно живеалиште пред заминувањето во странство. Овој момент е особено важен, бидејќи правото на глас го имаат единствено лицата кои имаат државјанство на РМ, согласно со меѓународните стандарди, и овој услов ќе се задржи и во идните законски решенија.

Проблемот, е всушност, како да им се обезбедат услови на овие граѓани да гласат и надвор од границите на Македонија. Доказ дека постои извесен тренд на овозможување на гласање во странство е документот подготвен од IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance), според кој, од 214 независни држави и територии кои биле истражувани, повеќе од 100 пројавуваат некаква форма на ваков облик на гласање. Најширока ваква практика постои во Европа (40%), но и во другите региони: Африка (21%), Америка (14%), Азија (16%) и Пацифик (6%).

Постојат различни светски искуства за тоа на кој начин гласовите на дијаспората би можеле да се пресметаат или трансферираат во мандати:

- гласовите да се слеваат во една, национална изборна единица;
- гласовите да се слеваат во постојните регионални изборни единици, во зависност од тоа кое е последното живеалиште на иселеникот пред да се исели од земјата;
- гласовите да се пресметуваат само за однапред утврдениот број на мандати во Собранието, кои ќе се пополнуваат од страна на дијаспората.

Постојат само десет држави (види Табела бр.2) во светот кои го прифатиле третиот модел, односно предвидуваат резервирани пратенички места за иселиците. (Bartulac-Blanc, T. 2007:16)

Табела бр.2

ДРЖАВА	БРОЈ НА РЕЗЕРВИРАНИ МЕСТА	ВКУПЕН БРОЈ НА МЕСТА	ПРОЦЕНТ НА РЕЗЕРВИРАНИ МЕСТА	КОМЕНТАРИ
Алжир	8	389	2.0	
Ангола	3	220	1.4	Сеуште не е реализирано
Зеленортски острови	6	72	8.3	3 ИЕ со ПО 2 места секоја, за Америка, Африка и Европа
Колумбија	1	166	0.6	1 ИЕ
Хрватска	Бројот не е фиксен, до 14 места	160 максимум		Види коментар во текстот
Еквадор	6	130	4.6	
Франција	12	331	3.6	Се гласа само за Сенатот, преку гласање на електорите (индиректно)
Италија	12	630	1.9	По 6 места за двата дома
Мозамбик	2	250	0.8	1 ИЕ за Африка и 1 за остатокот од светот
Панама	6	130	4.6	Сеуште не е реализирано
Португалија	4	230	1.7	2 ИЕ по 2 мандата ако гласачите се над 55.000, во спротивно само по 1 мандат

Исто така, не смее да се заборава дека во колку постои мала разлика во поддршката во гласови помеѓу главните натпреварувачи во изборната трка, може да се случи токму овие гласови или мандати кои ги избира дијаспората да бидат пресудни (Bartulac-Blanc, Т. 2007: 10) за тоа кој политички субјект ќе ја креира новата влада. Во оваа смисла, искуството на Хрватска регистрира позитивни, но и негативни аспекти во практикувањето на ова право. Факт е дека Хрватите кои живеат надвор од Хрватска во принцип почесто гласаат за десната партија ХДЗ и благодарейќи на нивната поддршка ХДЗ успеала веќе е неколку пати да ја состави владејачката коалиција во државата. Посебно индикативни беа последните парламентарни избори, во кои решавачки беше повторно гласот на дијаспората од БиХ (Табела бр.3).

Табела бр.3

Парламентарни избори во Хрватска/ изборна година	Мандати на дијаспората/ Вкупен број на мандати на Парламентот	Според партии
1995	12/ 127	ХДЗ
2000	6/ 151	ХДЗ
2003	4/ 152	ХДЗ
2007	5/ 153	ХДЗ

Во Хрватска, всушност, можноста лицата кои престојуват во странство да гласат, се однесува на две категории граѓани: (1) оние кои живеат во странство на денот на изборите, но имаат и место на живеење во Хрватска; и (2) оние кои живеат во странство но немаат живеалиште во Хрватска. Првата група гласа за својата изборна единица, но од странство, а втората група има своја “изборна единица за дијаспората” за која и гласа.

Секако, ваквата можност претпоставува прецизна евиденција и изградени критериуми за дистинкција на овие две категории граѓани. Ова е особено важно да се напомене, бидејќи проблемот со евидентирањето на граѓаните кои навистина и понатаму живеат во Република Македонија, наспроти оние кои живеат во странство, а поседуваат државјанство на РМ, ја отежнува контролата на регуларното гласање, и покрај заложбите за посоодветна евиденција⁵. Затоа, секогаш се провлекуват сомневања од одредена политичка партија (обично таа која е во опозиција во тој момент или која ги губи изборите) дека се манипулира со гласовите на овие избирачи и дека фиктивно се полнат избирачките кутии. Затоа, навистина е потребна една веродостојна евиденци-

⁵ Во моментот лицата кои живеат во странство се обележени со ѕвездичка во избирачкиот список, според Изборниот законик на РМ од 2005г.

ја која ќе го исчисти домашниот избирачки список од лицата кои моментално не живеат во државата и истовремено ќе им се оствари демократската право на населениците да гласаат во дипломатско- конзуларните претставништва во државите каде што, во моментот престојуват. Станува збор за документ кој е официјален регистар на евидентирани избирачи за конкретни изборни единици и кој детерминира дали граѓанинот ќе може да го оствари своето избирачко право или не.

Несомнено во разгледувањето на можноста да гласа дијаспората, кај нас, неопходно е, прво, да се разграничат и расчистат некои оправдани дилеми:

- кое лице избирач ќе има статус “привремено вработен во странство”, поточно, кој е тој временски рок по кој статусот “привремен” би преминал во „граѓанин“ (пример е Велика Британија која временски ова го лимитира на 15 години, така што после тој период тие лица го губат правото да гласат) или пак тоа нема да биде временски лимитирано. Поточно, секој кој поседува македонски пасоп, независно дали некогаш бил во Република Македонија или планира да се врати, едноставно располага со избирачкото право;
- дали ќе постојат различни избирачки списоци во нашите амбасади. Еден список би се однесувал на лицата кои би гласале за изборните единици каде што имаат живеалиште, а другиот би ги опфаќал оние кои немаат веќе живеалиште во Република Македонија, а би гласале за резервираните пратенички места за таа намена;
- каков ќе биде статусот на гласачите кои престојуваат во странство заради работни задолженија;
- како ќе се воспостави механизмот на контрола за оние лица кои живеат во соседните држави на Република Македонија и постои опасност (некои од нив) да го злоупотребат ова право гласајќи двапати: на денот на изборите во Македонија и на денот на гласањето во државата во која престојуваат;
- дали ќе постои коректна евиденција на оние лица кои имаат живеалиште во РМ и кои би гласале во странство, во смисла на нивно минување од избирачките списоци кои се користат во државата за секоја изборна единица одделно. Ова е најсигурниот начин да се избегнат евентуални злоупотреби на гласовите на овие луѓе или манипулации преку овозможување на двојно гласање;
- дали Република Македонија има доволно ресурси и капацитети да одговори соодветно на ваквата задача и да ја овозможи еднаквоста и тајноста на гласот. Значи, каков е капацитетот на државата да го менаџира изборниот процес во сите фази на неговото остварување;
- дали овие лица ќе можат во иднина да гласаат и на референдум;
- на крајот се поставува прашање, колку и дали е исплатливо за само три пратенички места (секое од трите места кореспондира на еден од

континентите од кои живеат наши исселеници: Америка, Европа и Австралија) во Собранието да се преземе таков потфат кој ангажира бројни и човечки и материјални ресурси.

Очигледно, реализацијата на вакво едно решение не е едноставна и бара во креирањето на решенијата да се расчистат сите горенаведени недоумици. Кон овој предлог на Владата извесна резерва изрази и Венецијанската комисија, која оценила дека Република Македонија нема административен, инфраструктурен и буџетски капацитет за да организира гласање надвор од границите. Имено, со својот ограничен број на дипломатски претставништва- само 45, земјата ги става во нерамноправна положба сите оние граѓани кои живеат во земји каде што не постои дипломатско-конзуларно претставништво, или пак нивните места на живеење се физички мошне оддалечени од тоа претставништво, за да можат непречено да го остварат своето право на глас. Затоа, треба да се размисли за можноста од гласање по пошта (како што е примерот на Шведска) или пак за заштитено гласање по Интернет. Се препорачува да се предвиди во Изборниот законик потенцијалните гласачи да можат да ја најават својата желба да гласаат однапред, со што тој граѓанин ќе биде минусиран од изводите на избирачките списоци кои важат за изборните единици на територијата на Република Македонија. На ваков начин би се спречиле евентуалните малверзации и злоупотреби со избирачките списоци. Со цел да се координираат напорите, во МНР е формирано специјално работно тело чија задача е да ги разгледа можностите за реализација на оваа идеја.

Во моментот се уште не може да се утврди конечната бројка на лицата кои се македонски државјани и кои изразуваат желба да гласаат. Само во тој случај (ако се знае бројката) ќе имаме ориентациона слика за бројот и дисперзираноста на нашите граѓани низ светот и ќе може да се направи јасна финансиска конструкција за целиот проект. Во овој момент, Агенцијата за иселеници ги зема податоците од надлежните институции на прекуокеанските и европските држави во кои се регистрирани македонски иселеници, според кои, Македонија има околу 330.000 иселеници, но сепак се уште нема прецизна евиденција колку од нив имаат македонско државјанство и колку од нив би сакале да гласаат. Од друга страна, според избирачките списоци од последните парламентарни избори кај нас, со свездичка беа евидентирани околу 60.000 избирачи кои се во странство помалку од 1 година.

2.3 Преференцијално гласање

Согласно со постојната законска регулатива, кај нас, избирачот гласа само за една од партиските листи на кандидати без да има можност да изрази преференциска интервенција врз редоследот на кандидатите утврден од страна на партиите. Фактот што листата е фиксна, односно избирачите не можат да интервенираат во неа, е само потврда на високиот степен на контрола што го имаат лидерите врз рангирањето на партиските колеги- кандидати во

гласачките ливчиња. Имено, партиските челници се тие кои ја контролираат номинацијата, што подразбира дека во кругот на тесното партиско раководство се одлучува за тоа на кого од членовите на партијата ќе им биде укажана „честа“ да бидат кандидати во изборите. Значи, статусот „кандидат“ е условен или привилигиран со благослов на партискиот врв. При тоа, партиските лидери го детерминираат и редоследот во листата, и врз тој редослед избирачите не може да влијаат. Оттука, избирачите избираат меѓу партии, а не меѓу кандидати. Со тоа вредноста на личната репутација на кандидатот е минимизирана. Во овие случаи на т.н. фиксно гласање партиската репутација има многу повисока вредност (Carey, J.M. and Shugart, M. 1993: 416- 420), односно не го поттикнува ангажирањето на кандидатите во сопственото промовирање.

Интересно е и тоа што афирмирањето на регионалната листа им овозможува на партиските лидери да го ескивираат непосредниот тест на сопствената популарност. Всушност тие самите претпочитаат да бидат номинирани како носители на листата што им овозможува, без оглед на изборниот исход, влезот во парламентот да го направат извесен (Taagepera, R. 1995: 329).

Сепак, практиката во постарите демократии на Западна Европа, но и новите продори на демократизацијата на политичките партии и нивното отворање кон гласачите, што се случува и во земјите на Средна и Источна Европа, не би смеело да биде пренебрегнато во Република Македонија. За илустрација: западноевропските држави како Белгија, Финска, Грција, Италија, Норвешка, Австрија и Шведска овозможуваат подвижни (преференцијални) пропорционални листи каде што гласачот сепак има автономија при изјаснувањето за неговиот најпретпочитан кандидат во рамки на партијата која ја гласа. Сличен метод, кој овозможува дури и комбинирање на преференциите на гласачот од различни партиски листи (наречено панашаж) се применува во Швајцарија и во Луксембург. Друг комбиниран систем кој исто така е пропорционален, но кој има јасна персонализирана метода на пресметување на гласовите има и Ирска (Single Transferrable Vote), а тој модел се применува и во Естонија. Дури и оние држави кои останале на солуцијата на крути партиски листи, сепак, со други решенија (како Германија со комбиниран изборен модел, или пак Израел со широка вклученост на граѓаните во фазата на номинирање и пласман на кандидатите во предизборната фаза) обезбедуваат своевидна компензација на недостатокот од демократичност од крутата партиска листа. За жал, кај нас се уште не се ни размислува за ваков тип на промени, кои секако ќе ги стави во една поинаква позиција партиските кандидати. Впечаток е дека, можеби ова решение може да им помогне на партиите да излезат од кризата со која се соочени веќе подолго време, а воедно можеби повторно ќе се поттикнуше поголем изборен одзив на граѓаните. Конкретно во Република Македонија веќе е подолго време на анкетите⁶ значителен дел од испитаниците вели дека би апстинирале во случај на избори (околу 25% на национално ниво) или пак де-

6 Истражувања во рамките на јавното мислење, реализирани од ИСППИ во изминатите две години

ка “не знае” за која политичка партија ќе го даде својот глас (повторно околу 25%). Сумарно гледано, еден ваков процент потенцијално може да го доведе во прашање и легитимитетот на избраните претставници, воколку во изборите не партиципираат толкав голем процент на избирачи.

Препорака е, ако постои волја да се внесат вакви промени во иднина, тоа да се стори инцијално за следните локални избори, каде логиката на такво непосредно претставување заради личното познавање на кандидатите од страна на гласачите би дало позитивни резултати. Дури подоцна, по овој првичен тест, овој принцип би можел да се примени и на партиските листи на национално ниво.

3. ЗАКЛУЧОК

Ако Република Македонија посакува да биде стабилна демократска држава нужно е да имплементира правила кои подолгорочно ќе функционираат и ќе создадат едно постабилно системско милје во кое политичките субјекти ќе изградат изградат соодветна стратегија на дејствување, но и соодветна политичка култура. Во такви услови, и оние политички сили кои се “онеправдани” со некои од елементите на изборниот систем, постепено се адаптираат градејќи и стратегија со која ги минимизираат несаканите ефекти што секако ги редуцира пројавените фрустрации. Затоа, се препорачува внимателност и постепеност во промените, односно дозирани корекции на постојниот систем, а не радикално менување на принципите на претставувањето.

Неспорна е иницијативата за пронаоѓање на системски решенија за овозможување на претставување на помалите етнички заедници и иселениците. Сепак, овие прашања се мошне комплексни, и за да се пронајдат коректни и издржани солуции, потребно е прецизно и детално операционализирање на решенијата кои ќе бидат содржани во Законот. Во спротивно, може да се влезе во стапцата на паушалноста и импровизацијата и да ја искарикира добрата намера на законодавецот. Токму поради ваквата чувствителност на ова прашање, неопходни се научни и стручни елаборации од кои ќе произлезат конкретните механизми кои ќе го овозможат очекуваниот ефект.

Истовремено, при моделирањето на конкретните решенија за претставувањето на помалите етнички заедници би морало да се води сметка за баланс меѓу потребата заедницата да биде претставена, наспрема реално – со дадени гласови-заработеното (заслуженото) место, како израз на вистинската дадена поддршка. Во никој случај решението не би требало понатаму да го “дробити” и уништува “граѓанскиот” елемент, кој за среќа се уште опстојува во македонското општество, и треба и понатаму да му се даде шанса да се развива.

Што се однесува до гласањето на иселениците со државјанство на Република Македонија, круцијален чекор во оваа насока е конечното обезбеду-

вање на реален и меродавен избирачки список, бидејќи од евиденцијата на тој докумен зависи кој, каде и како ќе го даде својот глас.

На крај, особено се препорачува понатамошно зреење на политичкиот и изборниот систем преку воведување на преференцијалното гласање за пропорционалните листи. Се очекува дека ваквата промена ќе биде позитивен потстрек особено за граѓаните, но и за политичките партии кои конечно мораат да се соочат со демократските процеси, пред се во рамките на сопствените партии. Понатамошното инсистирање на затворените листи (без разлика од кои причини) е само доказ дека партиите се уште ги ставаат сопствените интереси на преден план, отуѓувајќи го гласачот од чувството дека реално партиципа во изборниот процес.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bartulac-Blanc, T. New Borders and Anomalies in the Balkans: Croatia's Diaspora. Constituency Special Report, December 2007
2. Bieber, F. Electoral Engineering: The Balkan Record Managing Interethnic Relations through Elections. Paper to be presented at the Panel "Ethnopolitics and Elections" of the ASN Convention, 3-5 April 2003
3. Carey, M. J. and Shugart, M. (1993) *Incentives to Cultivate a Personal Vote: a Rank Ordering of Electoral Formulas*. Washington: Annual Meeting of American Political Science Association, Sep.
4. Gjenero, D. Edukativno- informativni servis za prava manjina i меDuetnicku toleranciju, zastita manjinskih prava u postkonfliktnih drustvima. Br..9/ 23.08.2004 <http://www.stina.hr>
5. Goati, V. Jugoslavija na prekretnici. Jugoslovenski institut za novinarstvo Beograd, 1991. str. 55
6. Hoffman, J., Graham, P. Introduction to Political Concepts. Pearson, Longman, London, 2006, pp 72- 73)
7. The International IDEA Handbook on External Voting, p. 28.
8. Nohlen, D. Ve}inski izbori i razmerni izbori, Politicka misao, br. 4/90
9. Tronconi , F. Ethnic Identity and Party Competition. An Analysis of the Electoral Performance of Ethnoregionalist Parties in Western Europe, *Volume 2, Issue 2 2006 Article 2*
10. Taagepera, R. (1995) *Estonia Parliamentary Elections*. Electoral Studies No 3.